

VAN MANPADS GLORIE EN SUIKERPEER

EEN BOOMGAARD VOL HISTORISCHE FRUITRASSEN

Menig lezer van ons blad kent de prachtige slangenmuur met leifruit bij het Huis te Manpad. Minder bekend is dat de lange tijd verwaarloosde hoogstamboomgaard eind 2008 opnieuw beplant is met 18e- en 19e-eeuwse rassen fruitbomen die in loop der jaren moeten uitgroeien tot een boomgaard in de oude glorie. Peter van Wijk, initiator en projectleider bij deze renovatie, vertelt er bevlogen over. Maar hij uit ook zijn grote zorgen over de teloorgang van de fruittuinen en andere historische elementen in het groen bij veel andere buitenplaatsen.

Zandvoorter Peter van Wijk (64) is ervan overtuigd: de binnenduinrand van Kennemerland met z'n aaneengeschakelde reeks buitenplaatsen is landschappelijk en cultuurhistorisch één van de mooiste gebieden van Nederland. Die buitenplaatsen zijn het behouden meer dan waard, maar dat is allemaal minder vanzelfsprekend dan het lijkt. Zeker, er zijn heel wat buitenplaatsen die provinciaal – of rijksmonument zijn, maar dat betekent nog niet dat hun voortbestaan daarmee verzekerd is. Alles staat of valt met wat de eigenaar kan en wil. Want al zijn er strenge eisen als de eigenaar iets wil veranderen, er is géén onderhoudsplicht. Wordt de boel (soms noodgedwongen door geldgebrek) zwaar verwaarloosd, dan is daar veelal weinig aan te doen. En de eerste zorg gaat meestal uit

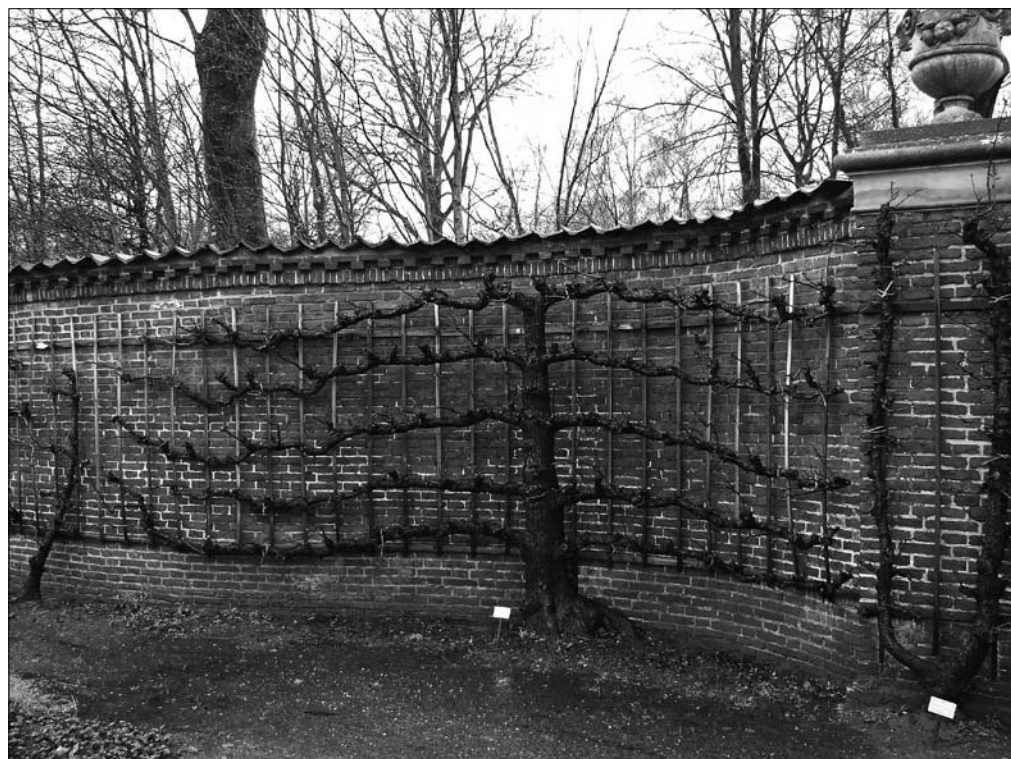

Deze halfstam Winston appelboom is één van de oude bomen die gehandhaafd kon worden in de boomgaard bij het Huis te Manpad. (Foto: Peter van Wijk, 2007)

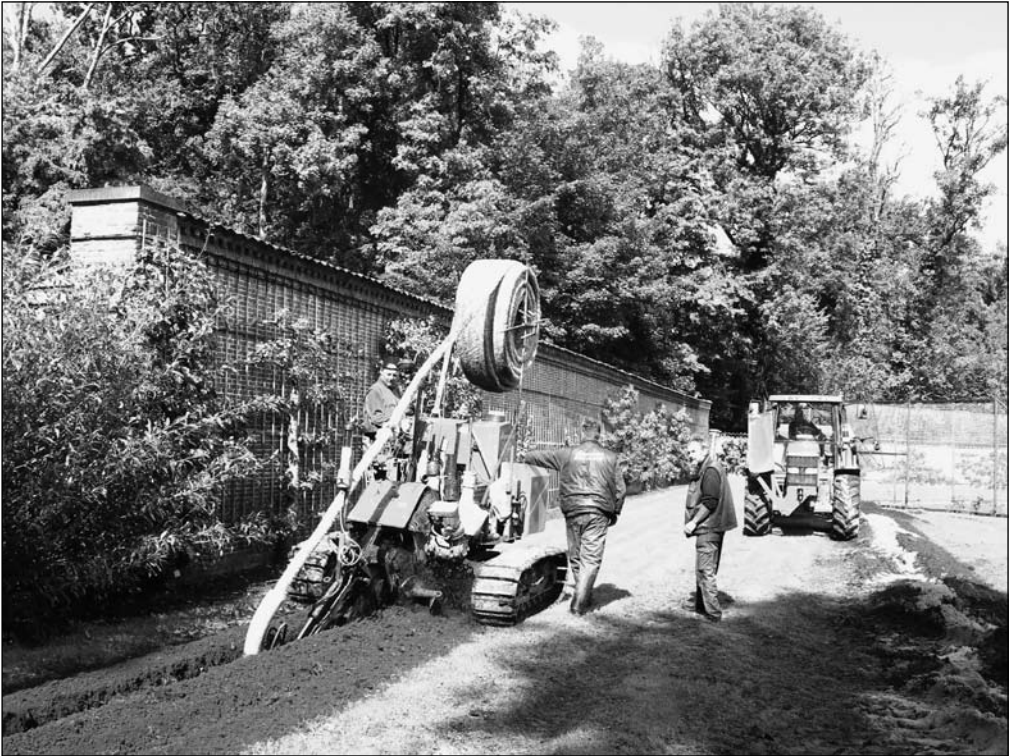
naar de gebouwen, niet naar het groen daaromheen. Het is ook te begrijpen dat je je geld eerder steekt in het repareren van een lekkend dak dan in het onderhoud van de tuin. Toch kunnen ook daar door gebrek aan zorg zeer waardevolle elementen verloren gaan.

Van druiven tot historische appel- en perenrassen

Van Wijk was in zijn werk betrokken bij grote projecten op het gebied van ruimtelijke ordening in de Haarlemmermeer, waaronder de Floriade. Hij deed een wijngaardeniersopleiding omdat hij in zijn volkstuin in Zandvoort druiven wilde zetten. Om ze te beschermen tegen wind, plantte hij een windsingel van kleine appelboompjes die veel gesnoeid moeten worden. Van het één kwam het ander: hij ging een snoeicursus doen, snoeide ook de andere fruitbomen bij de volkstuinvereniging en kwam terecht bij de POMologische Vereniging Noord-Holland (POM). Deze vereniging zet zich in voor het behoud van hoogstamfruitbomen in Noord-Holland en voor het behoud van de fruitrassen die er oorspronkelijk werden geteeld. Ze geven cursussen en vrijwilligers snoeien in het winterseizoen op allerlei plekken in Noord-Holland. Ook Van Wijk heeft heel wat kilometers afgelegd om in kleine gehuchtjes in de kop van Noord-Holland de fruitbomen kundig onder handen te nemen. Maar al dat rijden begon hem wat tegen te staan. In een oud POM-blaadje las hij dat de vereniging ook gesnoeid had bij het Huis te Manpad, maar was gestopt omdat er geen boomgaard meer was. Nieuwsgierig geworden besloot hij er eens langs te fietsen en zo kwam hij in 2002 of 2003 in contact met tuinbaas Fred van der Hengst.

Leiperen tegen de slangenmuur van het Huis te Manpad (Foto: Anja Kroon)

Het aanbrengen van drainage in september 2007. (Foto: Peter van Wijk)

Subsidies openden nieuwe perspectieven voor de fruittuin

Van der Hengst staat bij Van Wijk in hoog aanzien. “Hij is misschien nog wel de enige in Noord-Holland die precies weet hoe je met leifruit moet omgaan.” Langs de slangenmuur op 't Manpad, die bekend staat als de langste in z'n soort in Europa, staan vooral peren. De historische soorten, geleid in prachtige klassieke vormen, staan er pico bello bij. Veel minder goed was het tot voor kort gesteld met de hoogstamfruitbomen in de moestuin, vooral appels. Door geld- en tijdgebrek waren ze onvoldoende onderhouden en er waren ook problemen met wateroverlast.

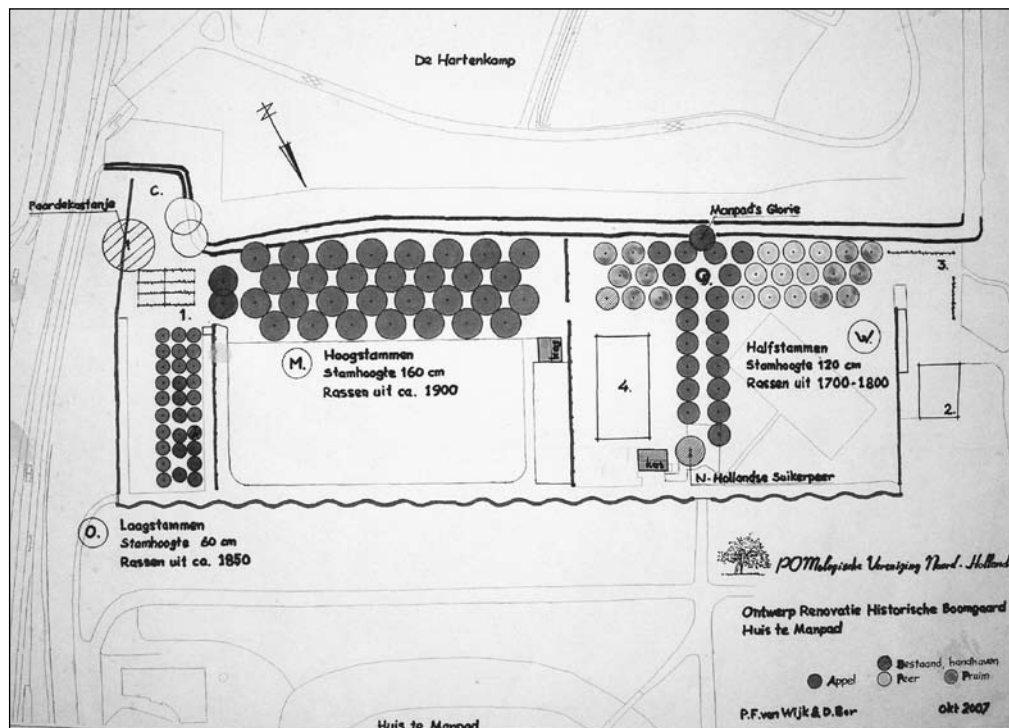
Het Huis te Manpad wordt particulier bewoond. De bewoner is niet de eigenaar, maar huurt het pand. De buitenplaats met alles wat daarbij hoort wordt beheerd door een stichting. Juist op het moment dat Van Wijk zijn interesse toonde voor de boomgaard, kreeg het stichtingsbestuur door subsidie van onder andere het VSB-fonds wat meer armslag om dingen te restaureren. Er werd een 5-jarenplan gemaakt en daarin was ook ruimte voor herstel van de boomgaard.

De coördinatie van de zorg daarvoor, tot dat moment in handen van Peter de Jong van het Landschap Noord-Holland, werd in goed overleg overgenomen door Peter van Wijk.

Ophogen, spitten en draineren

Aan het uiteindelijke planten van de nieuwe bomen in november 2008 ging een zeer zorgvuldige voorbereiding vooraf.

In april 2007 gaf het Stichtingsbestuur Peter van Wijk officieel de opdracht het herstel van de 18e- eeuwse hoogstamboomgaard te gaan realiseren. Bij de keuze van de bomen liet Van Wijk zich adviseren door specialist Dirk Bor van de POM.

De ontwerptekening uit 2007 voor de herinrichting van de fruituin.

Alle plannen, zowel inhoudelijk als financieel, moesten aan het bestuur worden voorgelegd. De grond in de boomgaard moest worden opgehoogd. Dat gebeurde met bagger uit de inmiddels uitgediepte vijver. Nadeel was dat daar veel zware metalen in zaten, in de loop der jaren daarin gespoeld uit bijvoorbeeld koperen goten. Van Wijk liet de grond onderzoeken en liet zich adviseren over behandeling en bemesting.

Er waren ook grote problemen met wateroverlast. In september 2007 zijn in de twee grootste 'kamers' van de moestuin lange sleuven gegraven, waarin drainagebuizen zijn aangebracht. Het was zaak de plekken heel nauwkeurig te bepalen, omdat de buizen natuurlijk tusschen de te planten bomen moesten komen te liggen.

Er werd flink gespuit om de grond te mengen en zo het probleem van bodemmoetheid te verminderen. Eigenlijk is het niet goed om op dezelfde plek een nieuwe boomgaard aan te leggen, maar bij het herstel van een historische moestuin heb je uiteraard niet de keuze om het elders te doen. In de plantgaten zou flink wat goede potgrond moeten komen. Later bleek dat de wateroverlast nog niet voldoende was verholpen en moest er ook nog verticale drainage worden aangebracht. Er werden gaten geboord, die gevuld werden met goed doorlatend zand.

Oude fruitrassen

Intussen waren Van Wijk en Bor in diverse bronnen op zoek gegaan naar historische appelfrassen en de beplanting van de boomgaard in het verleden. Alleen fruitrassen die in de 18e en 19e eeuw gebruikelijk waren, kwamen in aanmerking. Ze kozen daarbij met name voor vrijwel verdwenen rassen, waarvan het behoud belangrijk is uit het oogpunt van educatie en het bewaren van genetisch materiaal voor deze regio.

In 1982 had tuinhistorica en tuinarchitecte Trudi Woerdeman een inventarisatie gemaakt

van alles wat bij 't Manpad groeide. Haar onderzoeksrapport en beheersplan vormden het uitgangspunt voor het renovatieplan.

Gelukkig kon een aantal oude bomen gehandhaafd worden. Voorwaarde was dat ze vitaal waren en op een goede plek stonden, dat wil zeggen niet midden in een rij nieuw te planten bomen, omdat je dan een onevenwichtig geheel krijgt. Van gezonde bomen die op de verkeerde plek stonden werden enten genomen om op nieuwe onderstammen te enten. Eén soort verdient een speciale vermelding, de Manpads Glorie. Langs het water aan de zuidkant van de moestuin staat nog één exemplaar van deze bijzondere appelboom. Gelukkig was hij vitaal en konden er enten van genomen worden zodat deze appel vermeerderd kan worden.

Het eerste beplantingsplan

Op de plattegrond van het ontwerpvoorstel uit oktober 2007 is te zien dat de moestuin aan de noordkant wordt begrensd door de slangenmuur, aan de zuidkant bij de Hartekamp door een sloot. Vier haaks op de slangenmuur staande muren vormen de begrenzingen in het oosten en westen en delen de moestuin in drie kamers.

De kleinste kamer in het oosten, aan de kant van de Herenweg, is ingetekend met laagstammen (60 cm stamhoogte) die uiteindelijk zo'n 5 à 6 meter hoog zullen worden. 9 vitale laagstam-appelbomen kunnen worden gehandhaafd, 20 nieuwe worden geplant, allemaal rassen uit de periode rond 1850. De bomen staan in rechte rijen, vier meter uit elkaar. Daarachter is aan de zuidkant een vak met leiappels getekend dat uiteindelijk niet gerealiseerd is. Het vierkantje bij het uiteinde van de muur is de plek waar bijenkasten staan. De bijen zijn nodig voor de bestuiving.

Het middelste en grootste deel van de moestuin komt nog het meeste overeen met de

De entplek wordt strak omwikkeld en daarna geseald met entwas. (Foto: Kwekerij Snel, Naarden)

*Een medewerker van kwekerij Snel maakt met een grondboor de gaten voor de te planten bomen.
(Foto: Peter van Wijk)*

historische gegevens. Bij de grens met de oostelijke tuinkamer, vlakbij de bijenkasten, kunnen twee oude appelbomen worden gehandhaafd. Het zuidelijke opgehoogde gebied

bij de scheidingssloot wordt beplant met traditionele hoogstam-appelbomen (stamhoogte 160 cm) van rassen uit de periode rond 1900. Ze staan met een onderlinge afstand van 10 meter in vier verspringende rijen.

Onder de bomen komt een traditionele grasbodem, de rest van deze kamer (de noordkant) wordt, hoewel dat niet de voorkeur van Van Wijk had, ingezaaid als bloemenweide.

De westelijke kamer is het meest rommelige en minst traditionele deel. De tennisbaan is het meest storende element, maar die moet blijven omdat hij ook inkomsten oplevert.

Er staat ook een kas, die beslist niet mag verdwijnen, omdat daar een zeer oude Frankentaler druif in staat; na het leifruit langs de muren het tweede troetelkindje van Fred van der Hengst.

Een aantal bomen kan worden gehandhaafd: de Manpads glorie, een

goudrenet en de Noord-Hollandse suikerpeer. De nieuwe aanplant bestaat uit halfstam appel-, peren en pruimenbomen (stamhoogte 120 cm), allemaal rassen uit de periode 1700-1800.

In de slangenmuur zit in deze kamer een onderbreking. De zichtas die hier vroeger was, wordt in ere hersteld door een laan van appelbomen te planten. Deze loopt vanaf de entree in de muur naar de enig bewaard gebleven Manpads Glorie. Deze boom staat eigenlijk niet op een goede plek, schuin aan de kant van de sloot. Als een ent hiervan tot een flinke boom is uitgegroeid komt deze op een mooie plek aan het eind van de bomenlaan en zal de oude boom gerooid worden. Langs de sloot komen drie rijen bomen, verspringend geplant met een onderlinge afstand van 6 meter. Het is de bedoeling dat de laan van halfstamappelbomen als ze verder gegroeid zijn het hek van tennisbaan enigszins aan het oog gaan onttrekken.

Stammetjes uit België en enten uit twee collectieboomgaarden

Toen de plannen eind 2007 met enige wijzigingen goedgekeurd waren, kon het enten van de bomen verder voorbereid worden.

Appels kan je niet zaaien. Een boompje uit een appelpit zal slechts in héél uitzonderlijke gevallen goede vruchten dragen. Alle appels worden dus door enten vermeerderd.

De onderstam bepaalt de gesteldheid van de boom: de resistentie tegen ziektes en hoe

hoog de boom zal worden. De ent bepaalt de soort van de appel. De hoogstambomen op 't Manpad zijn zelfs dubbel geënt. De zogenaamde tussenstam heeft te maken met de acceptatie: niet alle rassen kan je zo maar op elkaar enten. Als onderstam en ent niet bij elkaar passen, kan je dat oplossen met een tussenstam.

De onderstammen en tussenstammen die bij het Huis te Manpad gebruikt zijn komen uit België en waren alle ongeveer drie jaar oud. Ze zijn bij de gespecialiseerde kweker Gert Snel in Naarden in de grond gezet. De enten zijn afkomstig van bomen van 't Manpad zelf en van de collectieboomgaarden van de POMologische Vereniging in Midden-Beemster en bij de Abdij van Egmond. De enten, éénjarige scheuten met vijf knoppen, moeten verzameld worden in het late najaar, maar kunnen pas in het daaropvolgende voorjaar op de onderstammen geënt worden. Vanaf december tot april zijn ze dus in de koeling bewaard, zodanig dat ze niet konden uitdrogen.

In april 2008 zijn de enten aangebracht op de onderstammen. Dit vergt grote deskundigheid. Het cambium, de groene groeirand direct onder de schors, van de ent moet goed aansluiten op dat van de onderstam. Als de stam al enige dikte heeft, betekent dat dus dat de ent aan de zijkant van het stammetje gezet wordt, in dit geval met een zogenaamde driehoeks-ent. De plek wordt geseald met entwas en dan heel stevig omwikkeld. Dat alles gebeurde bij kwekerij Snel.

Pas na drie jaar vruchten

In november was het zover dat de bomen geplant konden worden bij het Huis te Manpad. Alles was voorbereid. Op het opgehoogde en omgespitte deel in het middendeel waren op de heel precies uitgemeten plekken met een grondboor plantgaten van 40 cm doorsnede en 40 cm diep gemaakt. In het niet omgespitte gras in de buitenste tuinkamers moesten grotere gaten gemaakt worden van wel een meter doorsnede en een meter diep. De palen die de bomen zouden gaan steunen waren ook al geplaatst.

Tijdens het planten moest Van Wijk heel goed in de gaten houden dat alle bomen op de juiste plek kwamen. Er kwamen later uiteraard naambordjes bij en van iedere boom is bovendien geregistreerd op welke onderstam hij staat.

De plantgaten werden deels gevuld met goede potgrond en verder met de uitkomende grond.

Dit werk is door vier man op één dag gedaan.

Afgelopen voorjaar is er gras gezaaid in het middendeel en op andere plekken waar dat aangevuld moest worden. Rondom iedere boom is een boomspiegel die onkruidvrij gehouden moet worden.

De eerste drie jaar wordt er vormsnoei toegepast. Pas als de gesteltakken voldoende breed zijn, mogen de bomen vrucht gaan dragen.

In november 2009, een jaar na het planten, zien de nieuwe bomen er voor de leek nog uit als een verzameling uitgelopen staken aan palen. De kenner weet wel beter. Over een aantal jaren zullen deze staken zijn uitgegroeid tot een heel bijzondere boomgaard, een herleving van de glorie-dagen van vroeger.

Andere buitenplaatsen

Van Wijk houdt zich zeker niet alleen bezig met het Huis te Manpad. Hij werd voor de POMologische vereniging coördinator landgoederen in Zuid-Kennemerland. Hij wilde een inventarisatie maken van oude boomgaarden bij de buitenplaatsen en bij kloosters.

De POM wilde zich eigenlijk beperken tot hun eigen collectieboomgaarden.

*Op de voorgrond twee bomen die behouden konden blijven, daarachter de nieuwe bomen.
(Foto: Peter van Wijk)*

Daarom vormde Van Wijk met mensen van binnen en buiten de POM de werkgroep Historische Fruittuinen Zuid-Kennemerland. Deze groep sloot zich eerst aan bij het Landschap Noord-Holland en werd daarna zelfstandig onder de paraplu van de sinds 1978 bestaande Stichting Fruittuinen Zuid-Kennemerland. De doelstelling werd in september 2009 opnieuw omschreven als: “herstel en duurzame instandhouding van historische fruittuinen in de regio, alsmede het stimuleren van de aanplant en het gebruik van regionale en oude fruitrassen.”

De inventarisatie leverde eigenlijk een schokkend beeld op. Het prachtige verhaal van het Huis te Manpad is een heel grote uitzondering. Bij de meeste buitenplaatsen in het gebied tussen Velsen en Vogelenzang is er weinig tot niets over van de fruittuinen en zijn de muren van de moestuinen en de resten van kassen in zeer slechte staat. Vroeger waren er bij alle buitenplaatsen muren met leifruit. Nu is ‘t Manpad nog de enige buitenplaats waar goed onderhouden leifruit te vinden is. Bij alle andere is het geheel verdwenen of staan er, zoals bij ‘t Huis te Vogelenzang alleen nog een paar dode restanten tegen een muur die op instorten lijkt te staan. De hoogstamfruitbomen zijn vaak decennialang niet gesnoeid of ze zijn dood.

Soms heeft de moestuin domweg plaatsgemaakt voor parkeerplaatsen.

In Heemstede heeft Van Wijk inmiddels contact met de eigenaars van Berkenrode.

Misschien willen zij wel nieuw leifruit tegen de muren. Voor de rest is het nog niet duidelijk wat er eventueel kan. Bij het Oude Slot zijn nog wat hoogstamfruitbomen, helaas in zeer slechte staat en overwoekerd met bramen. Voor deze prachtige locatie zou Van Wijk heel graag een herstelplan voor de boomgaard willen maken.

Met de eigenaar van Ipenrode wil hij ook contact leggen.

De toekomst

Momenteel zijn het beheer en onderhoud van het groen bij buitenplaatsen met particuliere eigenaars ondergebracht bij de PHB, de Stichting tot Behoud van Particuliere Historische Buitenplaatsen. Deze stichting maakt beheersplannen, heeft z'n eigen hoveniers en bepaalt een urenbudget per landgoed. De PHB valt nu onder het ministerie van Landbouw.

(Dat heeft overigens als nadeel dat het alleen om het groen gaat en dat de fruitmuren en kassen door hen niet onderhouden kunnen worden.) De stichting wordt echter op 1 januari 2011 opgeheven. Vanaf die datum wordt de ondersteuning door het rijk ondergebracht bij het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.

Van Wijk maakt zich er zorgen over. Het is niet alleen een kwestie van schuiven met geld. Als de PHB wordt opgeheven, valt alle kennis en ondersteuning weg. Er zijn nog maar heel weinig mensen die weten hoe ze met leifruit en historische fruitrassen moeten omgaan. Het is dus zaak om snel mogelijk mensen te gaan opleiden.

Waar Van Wijk begon met pure interesse voor de fruittuinen, is hij nu in de praktijk eigenlijk meer een lobbyist geworden. Zijn persoonlijke inzet beperkt zich beslist niet tot de boomgaarden, maar richt zich op het behoud van het totaal: de hele reeks buitenplaatsen met alles wat daarbij hoort. Hij hoopt op meer aandacht voor de landgoederen bij de provincie en ook bij de gemeenten. Het liefst zou hij zien dat het draagvlak zo breed mogelijk wordt. De historische verenigingen kunnen daarbij ook een rol spelen.

Marloes van Buuren

Meer lezen?

www.hoogstamfruitnh.com voor de POMologische Vereniging Noord-Holland

www.stichting-phb.nl voor de Stichting tot Behoud van Particuliere Historische Buitenplaatsen

www.landschapnoordholland.nl

'Het Huis te Manpad', Barbara Joustra, Alphen a/d Rijn, 2003

De complete lijst met de rassen van de bomen in de fruittuin bij het Huis te Manpad vindt u op onze website www.hv-hb.nl als bijlage bij HH 143. H staat voor hoogstam, M voor halfstam en L voor laagstam.

De Historische Vereniging Heemstede-Bennebroek is begaan met de historische inrichting, het behoud en de toekomst van de buitenplaatsen in Zuid-Kennemerland. Wij juichen toe dat de laatste tijd nieuwe initiatieven zijn ontplooid op het gebied van het herstel van buitenplaatsen en historische tuinen. Het Landschap Noord-Holland heeft bij de Hartekamp de oude zichtas van het hoofdgebouw naar de Overplaats hersteld en er staat daar nog meer op het programma. Bij Leyduin wil dezelfde organisatie onder meer de belvédère grondig renoveren. Meer over met name de Hartekamp kunt u lezen in ons volgende nummer.

De renovatie van de boomgaard bij Huis te Manpad vinden wij een heel mooi project. Soortgelijke projecten bij andere buitenplaatsen in Heemstede en Bennebroek zullen wij van harte ondersteunen.